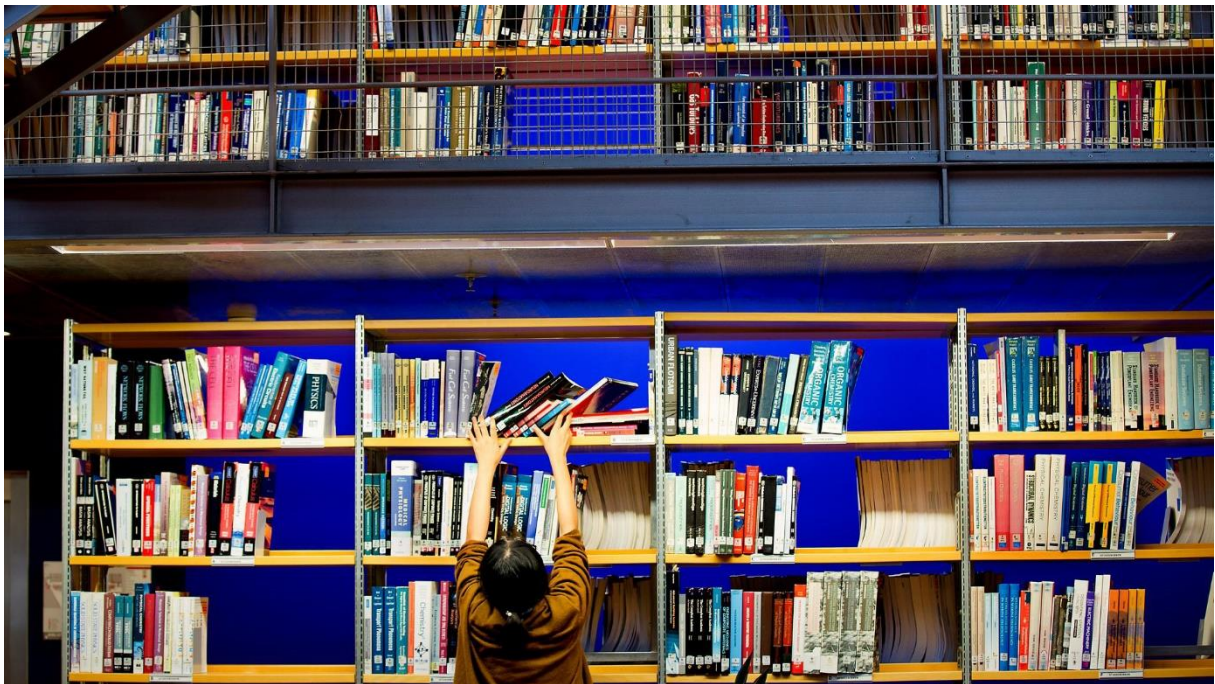

Stapelen nader bekeken

De invloed van broers/zussen en vestiging op stapelen

Dienst Uitvoering Onderwijs

Afdeling Informatieproducten

Erik Fleur

Datum: 8 november 2024

Status Rapport: Definitief

Samenvatting

Het Nederlandse onderwijssysteem wordt gekenmerkt door vroege selectie. Leerlingen krijgen op hun elfde een advies dat bepalend is voor het niveau waarop ze worden geplaatst in het voortgezet onderwijs. Dit kenmerk wordt nationaal en internationaal al jarenlang bekritiseerd. Eén van de nadelen waar bijvoorbeeld de OESO op wijst is dat 'early tracking' ervoor zorgt dat de mogelijkheden van sommige leerlingen onvoldoende worden benut. Als tegenargument wordt stapelen opgevoerd als manier om de negatieve effecten van vroege selectie te corrigeren en werkt het mee aan de intenties om kansgelijkheid te versterken. Stapelen maakt het mogelijk om op te klimmen naar een hoger onderwijsniveau in het geval een leerling in eerste instantie te laag is geplaatst. In dit onderzoek ligt de focus op leerlingen die na het behalen van een diploma vmbo-t stapelen naar de havo. We kijken hierbij specifiek naar de invloed van twee factoren die in de bestaande literatuur niet of nauwelijks aan bod komen: dragen de mogelijkheid om bij het stapelen op dezelfde school te blijven en het hebben van een broer of zus die al op de havo heeft gezeten bij aan de kans om te stapelen naar de havo en op het halen van een havodiploma na twee jaar. In deze studie is gebruik gemaakt van gegevens van alle leerlingen in het voortgezet onderwijs die in de schooljaren 2010-2011 t/m 2017-2018 een regulier vmbo-t diploma hebben gehaald en zijn doorgestroomd naar de havo. Beide kenmerken spelen een significante rol bij de kans om te stapelen. Als het gaat om het halen van een havodiploma binnen twee jaar speelt vooral het hebben van een broer of zus die al eerder havo heeft gedaan een belangrijke rol. Havisten die eerder op dezelfde vestiging een vmbo-t diploma hebben gehaald halen even vaak binnen twee jaar een havo-diploma als havisten die op een andere vestiging een vmbo-t diploma hebben gehaald. Leerlingen die alleen oudere broers of zussen hebben die vmbo hebben gevolgd, hebben minder kans dan gemiddeld om te stapelen. Echter, als ze stapelen halen ze vervolgens even vaak binnen twee jaar het diploma als alle andere stapelaars.

1. Inleiding

1.1 Aanleiding

De meeste leerlingen in Nederland hebben de basisschool doorlopen in het schooljaar waarin zij twaalf worden of eerder. Wanneer zij de overstap naar het vo maken, worden ze op basis van het schooladvies geplaatst waarbij de leerlingen, in principe, toegang krijgen tot het onderwijsniveau dat aan hen is toegewezen. Hiermee is Nederland één van de landen waarin op vroege leeftijd een selectie wordt gemaakt voor een schoolsoort van het voortgezet onderwijs. Deze vroege selectie leidt tot ongelijke onderwijskansen. Leerlingen met dezelfde cognitieve capaciteiten, maar met verschillende achtergronden, komen niet op hetzelfde onderwijsniveau terecht. Hierdoor volgen veel leerlingen voortgezet onderwijs dat niet past bij wat zij in hun mars hebben. (Onderwijsraad, 2021). De Onderwijsraad was niet de eerste instantie die kritiek levert op het Nederlandse plaatsingsysteem. Reeds in 2007 constateerde de OESO dat in het Nederlandse onderwijssysteem op een te vroege leeftijd wordt gedifferentieerd. Eén van de nadelen waar de OESO op wijst is dat ‘early tracking’ ervoor zorgt dat de mogelijkheden van leerlingen met een migratieachtergrond onvoldoende worden benut en leidt tot de relatief geringe deelname aan het hoger onderwijs van deze groep. Vanuit deze gedachte wordt stapelen opgevoerd als manier om de negatieve effecten van vroege selectie te corrigeren en werkt het mee aan de intenties om kansgelijkheid te versterken. Stapelen maakt het mogelijk om op te klimmen naar een hoger onderwijsniveau. Zo kan met stapelen aangesloten worden op het eigen ontwikkelingstempo van kinderen. (CPB, 2022). Sommige onderzoekers gaan verder en noemen stapelen een poging tot reparatie van een structuurfout in ons onderwijssysteem.

De reparatie gaat gepaard met hoge kosten voor zowel de leerling als de samenleving. Zolang de basis van het systeem niet wordt aangepast, is het niet veel meer dan ‘een doekje voor het bloeden’ (Terwel, 2016).

Dat er verbeteringen mogelijk zijn in de aansluiting tussen het primair onderwijs en het voortgezet onderwijs is duidelijk. In de Beleidsagenda 2025 geeft het Ministerie van OCW aan te werken aan doorlopende leerlijnen en de verbetering van de overgang naar het vo, door de kennisbasis te vergroten en door de samenwerking tussen po- en vo-scholen makkelijker te maken (Ministerie van OCW, 2024). Vooralsnog is er geen sprake van dat het moment van differentiatie wordt aangepast. Aandacht voor de mechanismen om in te grijpen op onjuiste plaatsing in het voortgezet onderwijs – zoals stapelen - is dan ook nog steeds actueel. In deze studie kijken we nader naar leerlingen die na het behalen van een diploma vmbo-t stapelen naar de havo. In eerdere onderzoeken is hierbij onder andere gekeken naar kenmerken als geslacht, migratieachtergrond en sociaal-economische herkomst (o.a. CPB, 2022). We kijken in dit rapport specifiek naar de invloed van twee tot op heden onderbelichte factoren, namelijk de mogelijkheid om bij het stapelen op dezelfde vestiging¹ te blijven en het hebben van een broer of zus die al op de havo (of eventueel het vwo) heeft gezeten.

1.2 Onderzoeksvragen

De onderzoeksvragen van deze studie zijn: (a) *halen vmbo-t gediplomeerden die op dezelfde school kunnen blijven vaker binnen twee jaar een havo-diploma dan vmbo-t gediplomeerden die naar een andere school moeten?* (b) *Halen vmbo-t gediplomeerden met oudere broers of zussen die op havo of vwo*

¹ Hier hoort een nuancering bij. Het betreft de vestiging zoals bekend bij DUO. In enkele gevallen betreft dit een administratieve werkelijkheid en gaat het niet om een daadwerkelijk gebouw. Dit komt zo zelden voor dat we dat hier buiten beschouwing laten.

hebben gezeten vaker binnen twee jaar een havo diploma dan vmbo-t gediplomeerden die geen broers of zussen hebben die havo of vwo hebben gedaan? (c) Halen vmbo-t gediplomeerden met oudere broers of zussen die een vmbo opleiding hebben gedaan, minder vaak binnen twee jaar een havo diploma dan vmbo-t gediplomeerden die geen broers of zussen hebben met een vmbo achtergrond?(d) Hoe verhouden de resultaten van de stapelaars van vmbo-t naar havo zich tot de leerlingen die na een havo-diploma overstappen naar het vwo? (e) Hoe relateren de twee in dit onderzoek meegenomen factoren zich tot andere factoren waarvan bekend is dat ze een rol spelen bij een succesvolle stapeling?

Met dit onderzoek geven we meer inzicht in de factoren die bijdragen aan het succes van leerlingen die opstromen in het onderwijs. Hiermee kunnen we bijdragen aan oplossingen van de kansongelijkheid in het funderend onderwijs.

2 Methode

2.1 Participanten

In deze studie is gebruik gemaakt van gegevens van alle leerlingen in het voortgezet onderwijs die in de schooljaren 2010-2011 t/m 2017-2018 een regulier vmbo-t diploma hebben gehaald en zijn doorgestroomd naar de havo. Leerlingen die via de vavo of via een niet bekostigde instelling een vmbo-t diploma hebben gehaald en/of een havo opleiding volgen, zijn in de analyse niet meegenomen. De data voor deze studie zijn verzameld door Dienst Uitvoering Onderwijs (DUO). Bijlage 1 geeft het aantal leerlingen dat in de onderzoeksperiode een vmbo-t diploma haalde en het aantal van deze leerlingen dat doorgaat naar de havo. Het aantal leerlingen varieert per jaar, in 2011 haalden 36733 leerlingen een vmbo-t diploma, in 2016 waren dit er 44908. Het percentage stapelaars blijft echter redelijk gelijk en fluctueert in de onderzoeksperiode tussen 14,7% en 17,4% per jaar. De leerlingen uit elk van deze cohortjaren volgen we een aantal jaar om te bepalen of ze een diploma op dit niveau hebben behaald. De

keuze voor juist deze schooljaren is ingegeven door praktische overwegingen. Het jaar 2010-2011 is het eerste jaar waarover gegevens over huishoudensgenoten bij DUO bekend is. Het jaar 2017-2018 is het meest recente jaar waarin stapelende leerlingen vanuit het vmbo een havo-diploma kunnen halen voordat de coronaproblematiek optrad. In het schooljaar 2019/2020 kregen leerlingen immers te maken met het uitbreken van de pandemie en het thuisonderwijs. In het vo kenmerkte deze periode zich onder andere door een aanpassing van het zittenblijfregime en de examenregeling. Dit leidt evident tot een trendbreuk in de resultaten en daarmee tot een vertekening wanneer deze periode in een cohortbenadering wordt opgenomen.

2.2 Variabelen

Voor dit onderzoek maken we gebruik van de inschrijf- en diplomagegevens van het voortgezet onderwijs. De gegevens uit de registers zijn zoveel mogelijk gepseudonimiseerd waardoor het exacte adres van een onderwijsvolgende niet bekend is. Om toch te kunnen bepalen dat sprake is van broers of zussen zijn de gegevens voor het bestand voor dit specifieke onderzoek aangevuld met een uniek huishoudnummer. Alle onderwijsdeelnemers die op exact hetzelfde adres wonen, krijgen hierbij hetzelfde nummer. Behalve deze gegevens die samenhangen met de leerling hebben we gebruik gemaakt van gegevens over de instelling zoals deze zijn verzameld in de Basis Registratie Instellingen.

De diplomagegevens worden omgezet in een binaire variabele waarbij iedere leerling die vanuit het vmbo-t doorgaat naar de havo en binnen twee jaar het betreffende diploma heeft behaald als succes wordt beschouwd en iedere doorstromer waarvoor dit niet geldt als geen succes. Het maakt voor die laatste categorie in dit onderzoek niet uit of een leerling vertraging oploopt, overstapt naar een andere sector, uitvalt uit het onderwijs of de betreffende opleiding behaalt via het niet-bekostigd onderwijs.

2.3 Analyse

Om de onderzoeksvragen te beantwoorden, zijn alleen die leerlingen geselecteerd die in de onderzoeksperiode een vmbo-t- of havo-diploma hebben gehaald en die het jaar erna doorgaan met een opleiding op havo of vwo-niveau. Van de leerlingen is een aantal gegevens bekend. Zo weten we of de vestiging waar ze het diploma vmbo-t of havo hadden behaald, overeenkomt met de vestiging waar ze havo of vwo gaan doen. Verder kijken we naar de onderwijsgeschiedenis van eventuele oudere broers of zussen van de stapelaars. Hierdoor kunnen we een indeling maken in vmbo-t-gediplomeerden die uit een gezin komen waar al eerder leden op havo of vwo hebben gezeten of dat ze de eerste zijn uit het gezin die op havo-niveau onderwijs volgen. Voor de havo-gediplomeerden kijken we of er al eerder gezinsleden zijn geweest die vwo deden. Indien de vmbo-t-gediplomeerden geen broers of zussen hadden met een havo- of vwo-verleden, hebben we gekeken of er wel oudere gezinsleden waren die vmbo b of k hebben gedaan. Deze leerlingen zijn de jaren erna gevolgd om te onderzoeken of ze twee jaar nadat ze aan de havo of het vwo beginnen een diploma hebben gehaald. Voor elk cohort is vervolgens de proportie berekend van de leerlingen die in twee jaar het diploma op het hogere niveau hebben behaald.

3. Resultaten

3.1 Stapelen van vmbo-t naar de havo

Van de vmbo-t gediplomeerden die in de periode van 2011-2017 naar de havo gingen, heeft 41,0 % de havo aan een andere vestiging gedaan. Van de leerlingen die op dezelfde vestiging konden blijven, stroomde in de onderzoeksperiode gemiddeld 17,3 % per jaar door naar de havo tegenover gemiddeld 14,6 % per jaar van de leerlingen die genoodzaakt waren

de havo aan een andere vestiging te gaan volgen ($X^2=390,296$; $p < .001$). Van de leerlingen die de overstap naar de havo maakten op dezelfde school en vestiging voltooide gemiddeld 67,6 % de havo in 2 jaar na instroom tegenover gemiddeld 65,5 % van de doorgestroomde leerlingen die de havo aan een andere vestiging/school hebben gevolgd ($X^2= 11.805$; $p < .001$). De verschillen zijn op het eerste oog beperkt, maar zijn statistisch significant. Dit wijst er op dat in ieder geval een deel van de vmbo-t leerlingen een drempel ervaart om over te stappen naar de havo als dit betekent dat ze hiervoor naar een andere vestiging moeten. Vervolgens is het voor leerlingen die zijn overgestapt iets lastiger om het diploma binnen twee jaar te halen dan voor leerlingen die de havo-opleiding op dezelfde vestiging kunnen doen. Eén van de mogelijke oorzaken kan zijn dat de leerling aan een nieuwe omgeving moet wennen en daarom vertraging oploopt.

Van de leerlingen die na het vmbo-t examen de havo deden, had in de onderzoeksperiode ongeveer een vijfde (20,3 %) een broer en/of zus die de havo of het vwo had gedaan. We vergelijken de resultaten van deze groep met de leerlingen die geen oudere broer of zus hebben die havo of vwo hebben gedaan. Van de groep leerlingen die een broer of zus hadden die havo/vwo hebben gedaan, stroomde 20,8 % door naar de havo tegenover 15,1 % van de leerlingen die geen broer of zus hadden in deze onderwijssoorten. Dit is een wezenlijk verschil ($X^2= 1130.708$; $p < .001$). Het is evident dat voor leerlingen die binnen het huishouden een voorbeeld hebben de drempel om door te gaan naar de havo kleiner is dan wanneer een dergelijk rolmodel ontbreekt. Het houdt niet op bij de stapeling op zich. Van de doorgestroomde leerlingen die een broer/zus hadden die het havo/vwo hebben gedaan, rondde 71,4 % de havo in 2 jaar af tegenover 65,9 % van de leerlingen die geen broer/zus hadden die het havo/vwo hebben gevolgd ($X^2= 129.904$; $p < .001$).

In tabel 1 hebben we de combinatie gemaakt van de onderzochte kenmerken. Bij de doorstroom van vmbo-t naar de havo is duidelijk dat beide kenmerken elkaar versterken: 21,6 % van de leerlingen stroomde na het vmbo-t door naar de havo wanneer zowel een broer/zus hadden die havo/vwo gedaan hadden en de havo ook aan de zelfde vestiging konden volgen tegenover 13,6 % van de leerlingen die geen broer/zus had die aan havo/vwo studeerde en de havo aan een andere vestiging moest volgen. Bij de kans dat de havo binnen twee jaar met een diploma wordt verlaten, is een opvallend patroon zichtbaar. Leerlingen die zowel op dezelfde vestiging kunnen blijven en die een oudere broer of zus hebben die eerder havo of vwo hebben gedaan hebben met 71,3 % verreweg het hoogste succespercentage. Als we echter kijken naar de leerlingen die geen broer/zus hebben die havo/vwo gedaan hadden, valt op dat het betrekkelijk weinig verschil maakt of ze op dezelfde vestiging kunnen blijven.

Tabel 1. Doorstroom en het succes op de havo van vmbo-t gediplomeerden naar de havo afgezet tegen het wel of niet hebben van een oudere broer/zus die havo/vwo gedaan heeft en de mogelijkheid van het volgen van de havo aan dezelfde of een andere school/vestiging.

	doorstroom naar de havo		havo-diploma binnen twee jaar	
	Zelfde school/vestiging	Andere school/vestiging	Zelfde school/vestiging	Andere school/vestiging
Broer/zus havo/vwo gedaan	21,6%	18,8%	71,3%	69,4%
Geen broer/zus die havo/vwo gedaan heeft	16,0%	13,6%	65,8%	64,8%

3.2 De invloed van andere kenmerken

Uiteraard zijn er meer kenmerken die de kans op stapelen bepalen. In bijlage 2 geven we de uitkomsten van logistische regressies waarin we, behalve de twee door ons bestudeerde factoren, ook kenmerken meenemen als het geslacht, de leeftijd op 1 oktober van het jaar

dat ze vmbo examen doen, de stedelijkheid van de woonplaats, de SES WOA score, het advies voor het vo dat de leerling op de po heeft gekregen en de reistijd die een leerling heeft om van huis naar de dichtstbijzijnde havo-vestiging te komen. Een factor die we bewust buiten beschouwing hebben gelaten, is het gemiddeld diplomacijfer dat de leerling op het vmbo examen heeft gehaald. De onderzoekspopulatie die we hebben bekeken heeft het vmbo-t diploma gehaald vóór de inwerkingtreding van de Wet gelijke kans op doorstroom naar havo en vwo. De wet zorgt ervoor dat leerlingen in vmbo-gl/tl die een diploma halen met een extra vak bovenop het aantal verplichte vakken in de leerweg mogen doorstromen naar de havo. Scholen mogen geen eigen toelatingsvoorwaarden meer stellen als leerlingen aan de wettelijke doorstroomvoorwaarde voldoen. Vóór die tijd stelden scholen – soms onrealistisch hoge – eisen aan de cijfers van leerlingen die wilden stapelen van vmbo-t naar de havo (Van Esch & Neuvel, 2009) waardoor leerlingen met lagere cijfers misschien wel zouden willen stapelen maar simpelweg niet werden toegelaten door de havo-instelling.

In bijlage 2a geven we de resultaten van de regressieanalyse. De kenmerken die de meeste invloed hebben op de stapeling van vmbo-t zijn, in volgorde van relevantie:

- de leeftijd van de leerling (leerlingen die iets ouder waren hebben beduidend minder kans om door te gaan naar de havo dan jongere leerlingen);
- leerlingen die een broer of zus hebben die zelf havo of vwo heeft gedaan;
- de sociaal-economische achtergrond, zoals benadert door de SES-WOA indicator;
- de mogelijkheid om de havo aan dezelfde vestiging te doen waar ook vmbo-t is gedaan;
- De mogelijkheid om minder dan 20 minuten te moeten fietsen om bij de dichtstbijzijnde havo te komen.

Voor de leerlingen die hebben gestapeld naar de havo, hebben we vervolgens gekeken of zij het diploma in twee jaar hebben gehaald. Ook hierbij hebben we de invloed van de verschillende kenmerken in een logistische regressieanalyse nader bekeken (bijlage 2b):

- De leeftijd van de leerling (oudere leerlingen halen minder vaak het diploma dan jongere leerlingen;
- het hebben van een broer of zus die havo of vwo heeft gedaan;
- het geslacht (jongens halen vaker in twee jaar het diploma dan meisjes);

Leerlingen die na de stapeling op dezelfde school blijven, hebben slechts iets meer kans om het diploma binnen twee jaar te halen, dan andere leerlingen, op het moment dat we ook andere kenmerken in de vergelijking betrekken. Kennelijk wordt een deel van het positieve effect zoals beschreven in de vorige paragraaf veroorzaakt doordat deze leerlingen ook al broers of zussen op deze zelfde vestiging hebben gehad. Kenmerken als de afstand tot de school, de mate van stedelijkheid van de woonbuurt van een leerling en het schooladvies dat leerlingen op de basisschool hebben gekregen, hebben geen invloed op de kans dat stapelaars een havodiploma halen binnen twee jaar.

3.3 De invloed van broers of zussen die vmbo hebben gedaan

In de voorgaande paragrafen hebben we ons geconcentreerd op de vmbo-t leerlingen die oudere broers en/of zussen op de havo hadden. Deze zetten we af tegen de vmbo-t leerlingen die geen directe familieleden hebben die een algemeen vormende opleiding hebben gevolgd. Deze laatste categorie bestaat ruwweg uit twee groepen: enerzijds zijn het enigst kinderen of het oudste kind binnen een gezin, anderzijds zijn het vmbo-t leerlingen die alleen oudere broers of zussen hebben die eerder op het vmbo hebben gezeten. Met name deze laatste

groep is voor ons onderzoek van belang. Het is denkbaar dat juist leerlingen uit typische 'vmbo-gezinnen' minder vaak geneigd zijn om na het behalen van een vmbo-t diploma te stapelen. Een vmbo-t gediplomeerde die alleen broers of zussen heeft die het vmbo hebben gedaan, heeft aanzienlijk minder kans om door te stromen naar de havo dan andere vmbo-t gediplomeerden. Dit onderschrijft het vermoeden dat juist deze groep een drempel ervaart om te gaan stapelen. Zodra de drempel is gepasseerd doen deze leerlingen het echter best goed. De vmbo-t stapelaars met uitsluitend broers of zussen die op het vmbo hebben gezeten, halen even vaak het havo-diploma als andere vmbo-t stapelaars. Op het moment dat een leerling uit deze groep doorstroomt naar de havo is dus verder geen sprake meer van een extra belasting en gedraagt deze stapelaar zich als elke andere stapelaar.

3.4 Stapelen van havo naar vwo

Deze studie richt zich op de leerlingen die na het behalen van een vmbo-t diploma doorstromen naar de havo. Hierbij hebben we ons met name gericht op kenmerken die een belemmerende of stimulerende rol spelen bij deze stapeling. Om de aspecten die een rol spelen bij de stapeling van vmbo-t naar havo beter te kunnen duiden, kijken we hoe het leerlingen vergaat van andere onderwijsniveaus die na het behalen van een diploma stapelen. Er is binnen het voortgezet onderwijs slechts één andere doorstroommogelijkheid die door een redelijk deel van de leerlingen wordt gevolgd, namelijk de stapeling van de havo naar het vwo. Stapelen tussen de leerwegen van het vmbo komt niet of nauwelijks voor. Waar we bij de overgang van het vmbo naar de havo twee aspecten meenamen, kunnen we bij de overgang tussen havo en vwo slechts één van deze aspecten meenemen. Er zijn namelijk vrijwel geen scholen waar alleen havo wordt aangeboden. Vrijwel altijd biedt een instelling waar havo wordt gegeven ook vwo aan. We beperken ons dus tot de vraag of gediplomeerde

havisten eerder stapelen als ze al oudere broers of zussen hadden, die ook vwo hebben gedaan. Net zoals we zagen bij de overgang van vmbo-t naar havo helpt het als een havist een vwo rolmodel heeft binnen het gezin. De kans dat een leerling doorstroomt naar het vwo is hoger voor leerlingen die een broer of zus hebben die vwo heeft gedaan ten opzichte van leerlingen die geen broer/zus hebben die vwo heeft gedaan. Dit effect is verhoudingsgewijs iets kleiner dan bij de vmbo-t gediplomeerden die doorstromen naar de havo. Voorzichtig mogen we concluderen dat de drempel om over te stappen van de beroepskolom naar de avo-kolom groter is dan die om over te stappen binnen de avo-kolom. Op het moment dat de havist is doorgeslagen naar het vwo, speelt de invloed van de gezinsleden met vwo-ervaring daarentegen een grote rol. De kans dat een leerling het vwo heeft afgerond in 2 jaar is aanzienlijk hoger voor leerlingen die een broer/zus hebben die vwo heeft gedaan ten opzichte van leerlingen zonder broer/zus die vwo heeft gedaan.

4. Conclusies en discussie

4.1. Conclusies

Vmbo-t gediplomeerden die op dezelfde school kunnen blijven, stapelen vaker en halen vaker binnen twee jaar een havo-diploma dan vmbo-t gediplomeerden die naar een andere school moeten (onderzoeksvraag a). De verschillen zijn niet erg groot (respectievelijk 17,3% vs. 14,6% die stapelt en 67,2% vs. 65,5%% die een havo-diploma haalt) maar zijn statistisch significant. Vmbo-t gediplomeerden met oudere broers of zussen die op havo of vwo hebben gezeten halen vaker binnen twee jaar een havo diploma dan vmbo-t gediplomeerden die geen broers of zussen hebben die havo of vwo hebben gedaan

(onderzoeksvraag b). De verschillen tussen deze groepen zijn wat groter (respectievelijk 20,8% vs 15,1% die stapelt en 71,4% vs 65,9% die in twee jaar een havo-diploma haalt). Vmbo-t gediplomeerden die geen havisten of vwo-ers als gezinsleden hebben, maar wel oudere broers of zussen die een vmbo opleiding hebben gedaan stapelen minder vaak dan andere vmbo-t gediplomeerden. Als ze echter de overstap naar de havo maken halen ze even vaak een havo-diploma als andere stapelaars. Gediplomeerde havisten die een oudere broer of zus hebben die al eerder vwo hebben gedaan, stapelen wat vaker naar het vwo dan andere havo-gediplomeerden. Het verschil is wat kleiner dan bij de vmbo-t gediplomeerden die een oudere broer of zus op de havo hadden. (onderzoeksvraag d). Echter, bij de stapelaars van havo naar vwo halen de leerlingen met een oudere broer of zus die vwo hebben gedaan aanzienlijk vaker het vwo diploma in twee jaar dan de andere stapelaars. De twee factoren die we in deze studie hebben bekeken hebben een duidelijke invloed op het stapelgedrag van vmbo-t gediplomeerden (onderzoeksvraag e). De enige factor die meer invloed heeft dan het hebben van oudere broers of zussen met havo of vwo ervaring is de leeftijd van de leerling als deze examen doet in het vmbo. De facto betekent het dat leerlingen die een keer zijn blijven zitten minder vaak stapelen dan leerlingen die zonder vertraging door het onderwijs gaan. Factoren als de reisafstand naar de havo-instelling of het geslacht van de leerling spelen in mindere mate een rol.

4.2 Discussie

Een oud spreekwoord luidt: 'Als je voor een dubbeltje geboren bent, word je nooit een kwartje'². In feite ligt dit ten grondslag aan de bubbels-gedachte zoals deze door het SCP is

² In 1935 is deze wijsheid door Louis Davids in een lied verwerkt, waardoor het een grote landelijke bekendheid kreeg.

beschreven (SCP, 2021). In deze rapportage concludeerden ze onder andere dat de institutionele gescheidenheid in het onderwijsaanbod gepaard gaat met een aanzienlijke scheiding tussen leerlingen met verschillende achtergronden in de bovenbouw van het voortgezet onderwijs. Als je na de basisschool wordt voorgesorteerd om door te gaan binnen de beroepskolom is het dan ook geen sinecure om de weg naar de theoretische kolom te vinden. Sowieso zullen leerlingen als ze dit willen na het behalen van het vmbo diploma moeten stapelen naar de vierde klas van de havo. In de bubbelsgedachte leven jongeren met verschillende achtergronden langs elkaar heen. Ze ontmoeten elkaar niet meer waardoor de toch al forse tweedeling binnen de maatschappij alleen maar groter wordt. Als sommige jongeren het geluk hebben dat ze iets meekrijgen over de andere bubbel hebben ze een voordeel ten opzichte van leeftijdsgenoten. Leerlingen die ‘toevallig’ op het schoolplein al havisten zien lopen of die ‘toevallig’ binnen het gezin al zien dat havisten niet heel anders zijn dan zichzelf, hebben eerder de neiging om na het behalen van een vmbo-t diploma door te gaan met de havo. Dit wordt onderschreven door de resultaten uit ons onderzoek. Leerlingen die op dezelfde vestiging kunnen blijven, stappen iets vaker over naar de havo dan leerlingen die naar een andere vestiging moeten (onderzoeksvraag a). Nog duidelijker is het verschil bij vmbo-t gediplomeerden die een oudere broer of zus hebben die havo of vwo heeft gedaan (onderzoeksvraag b). Zij stromen aanzienlijk vaker door naar de havo dan vmbo-t gediplomeerden die niet zo’n rolmodel hadden. Dat het effect van de oudere broer of zus sterker is dan het effect van het kunnen blijven op dezelfde vestiging is evident. Vmbo-t gediplomeerden met oudere broers of zussen die havo of vwo hebben die moeten overstappen naar een andere vestiging gaan vaker door naar de havo, dan vmbo-t gediplomeerden die geen oudere broers of zussen hebben die havo of vwo hebben gedaan die op dezelfde vestiging kunnen blijven (Tabel 1 uit ons onderzoek; 18,8% tegenover 16,0%)

Als de overstap naar de havo eenmaal is gemaakt, zou het logisch zijn dat alle stapelaars verder dezelfde kans hebben om het diploma te halen. Niets is echter minder waar. Vooral de leerlingen die al een oudere broer of zus hadden die havo of vwo hadden gedaan, halen vaker binnen twee jaar het havo-diploma dan andere stapelaars. Het is mogelijk dat deze leerlingen bij het maken van hun huiswerk worden geholpen door hun broer of zus die de stof immers al kent. Een andere mogelijke verklaring is dat juist de ouders van deze leerlingen eerder geneigd zijn om schaduwonderwijs in te zetten om hun kinderen voor te bereiden op het examen. Toekomstig onderzoek moet uitwijzen of een van deze beide verklaringen een rol spelen bij het besluit om te gaan stapelen en of leerlingen daarbij ook een hoger diploma behalen.

Mogelijk mede ingegeven door het rapport van het SCP (2021) pleitte Minister Dijkgraaf in 2022 tot het ombuigen van de unidimensionale ladder die het onderwijs in zijn ogen was geworden tot een waaier met waardering voor opleidingen in de volle breedte. Dit pleidooi wordt door Van der Velden en Glebbeek (2024) uitgewerkt om te komen tot een versterking van het beroepsonderwijs. Als onderbouwing van de gedachten van Dijkgraaf melden zij onder andere dat het onderwijs steeds meer een wedstrijd is geworden waarbij de hoofdprijs wordt gegeven aan degene die de hoogste positie inneemt op de onderwijsladder (o.a. Elffers, 2022). Het verloop van deze wedstrijd laat de deelnemers niet altijd ongeschonden achter. Zo is er sprake van een explosieve groei van het (dure) schaduwonderwijs (Elffers, 2018), krijgen leerlingen in toenemende mate te maken met psychische druk (WHO, 2020) en wordt de sociale ongelijkheid steeds groter (Onderwijsraad, 2021). Om de laddergedachte te kunnen begrijpen, onderscheiden Van der Velden en Glebbeek (2024) een drietal mechanismen die tegelijkertijd optreden. Het onderwijs als bron van Menselijk Kapitaal wordt hierbij beschouwd als een functioneel mechanisme dat in overeenstemming is met de

maatschappelijke functie van het onderwijs. Dit mechanisme leunt sterk op de meritocratische denkwijze en is er op gericht om het onderwijs breed toegankelijk te maken en het behaalde onderwijsniveau te laten afhangen van prestaties in plaats van afkomst. Onze resultaten laten al zien dat dit mechanisme niet als enige kan verklaren waarom de ene vmbo-t gediplomeerde naar de havo gaat en de ander niet; factoren waarop een leerling strikt gesproken geen invloed heeft, bepalen volgens ons immers mede de kansen om succesvol te stapelen. Door Van der Velden en Glebbeek worden dan ook twee dysfunctionele mechanismen onderscheiden die tegen het puur meritocratische ideaal ingaan. Het onderwijs zorgt er in het mechanisme van Positioneel Goed niet zozeer voor dat leerlingen tijdens de opleiding vaardigheden leren (dat komt pas als ze een baan hebben). Het onderwijs dient vooral als selectiemiddel om een ruwe schifting te maken tussen leerlingen met meer of minder algemene leervermogens. Het mechanisme van Onderwijs als bron voor Kunstmatige Schaarste leert dat de hogere sociaaleconomische klasse het onderwijs gebruikt om de overdracht van topposities in de maatschappij aan hun kinderen te verzekeren. In onze analyse komt dit naar voren uit het schijnbare voordeel dat vmbo-t leerlingen die oudere broers of zussen met een havo- of vwo-diploma hebben op andere vmbo-t -ers. Zij stapelen vaker en halen – als ze eenmaal hebben gestapeld – vaker een havo-diploma, waardoor zij sneller een weg naar het hoger onderwijs weten te vinden.

We hebben in ons onderzoek bewust gekeken naar twee factoren die in andere onderzoeken wat onderbelicht zijn. Toch is het zinvol om te kijken hoe de invloed van de oudere gezinsgenoten en de mogelijkheid om op dezelfde vestiging te blijven zich verhoudt tot andere factoren waarvan bekend is dat ze een rol spelen op het schoolsucces. Uit een logistische regressie bleek dat de leeftijd van de leerling op 1 oktober van het examenjaar een belangrijke rol speelt. Dat juist deze factor naar boven komen in de analyse, is niet

vreemd. De leeftijd van een leerling wordt gemeten op 1 oktober aan het begin van het schooljaar en is daarmee in feite niets meer of minder dan een aanwijzing dat een leerling al dan niet is blijven zitten voordat ze het vmbo-examen afleggen. Een leerling die op het vmbo-t vertraging oploopt, is mogelijk minder gemotiveerd om het binnen het algemeen vormend onderwijs op een hoger niveau te proberen en zal eerder naar het mbo doorgaan. Ook is denkbaar dat havo-instellingen in de door ons bestudeerde periode als eis aan stapelaars stellen dat ze niet zijn blijven zitten. In dat geval zal het effect na inwerkingtreding van de gelijke kans op doorstroom naar havo en vwo minder sterk worden.

Bij het beschouwen van de verschillen tussen groepen stapelaars is het goed om te bedenken dat het moment van stapelen volgt na een eerste selectiemoment in het onderwijs. We kijken dus naar leerlingen die na de overgang van po naar vo zijn geplaatst in vmbo-t en niet in de havo. Als na het behalen van een vmbo-t diploma een mechanisme meespeelt waarbij het onderwijsniveau van gezinsgenoten een voordeel oplevert, zou je mogen verwachten dat dit op het moment van plaatsing in het vo ook al een rol heeft gespeeld. Om in de termen van het mechanisme van Onderwijs als bron van Kunstmatige Schaarste te blijven: een deel van de kinderen uit de hogere sociaaleconomische klasse heeft bij het eerste selectiemoment vermoedelijk al het voordeel van de twijfel gekregen en is toen geplaatst in de havo, de stapelaars uit ons onderzoek zijn desondanks op het vmbo-terecht gekomen. Voorzichtig zou je mogen zeggen dat de verdediging die wordt aangehaald bij de kritiek op de vroege selectie in het Nederlands onderwijs niet in alle gevallen terecht is. De mogelijkheid om door te stapelen alsnog op een hoger niveau te komen, bestaat zonder meer. Het lijkt er echter niet zozeer om te gaan om een eerdere onrechtvaardigheid bij de plaatsing van leerlingen met lage sociaaleconomische milieus en met een migratieachtergrond te repareren. Veeleer lijkt het bedoeld om kinderen uit hogere milieus

die de strijd om de hoogste positie op de onderwijssladder lijken te verliezen een laatste reddingsboei toe te werpen.

4.3. Aanbevelingen en limitaties

Het hebben van oudere broers of zussen die op een hoger onderwijsniveau hebben gezeten is een stimulans voor leerlingen om na het behalen van een vmbo-t of havo diploma op te stromen naar een hoger niveau in het voortgezet onderwijs. Hoewel dit natuurlijk legitiem is, kun je je afvragen of hierdoor andere leerlingen niet op een achterstand worden gezet. Zeker voor leerlingen die alleen oudere broers of zussen hebben die vmbo hebben gedaan, zijn minder vaak dan anderen geneigd om naar de havo te gaan. Dat is des te schrijnender omdat blijkt dat de leerlingen uit deze groep die wel de stap durven te zetten, het op de havo even goed doen als hun klasgenoten. Voor de onderwijspraktijk is het een aanbeveling om meer alert te zijn op de achtergrond van de leerlingen. Juist talentvolle leerlingen op vmbo-t van wie bekend is dat zij geen broers of zussen op de havo of het vwo hebben, zouden meer gestimuleerd kunnen worden om het na het behalen van het diploma op een hoger niveau te proberen. Op dat hogere niveau zou iets meer begeleiding kunnen worden geboden aan de leerlingen die niet kunnen terugvallen op oudere broers of zussen bij het huiswerk.

In deze studie hebben we gebruik gemaakt van de registergegevens van alle vmbo-t en havo leerlingen tussen 2010/2011 en 2017/2018. We hebben hierdoor kunnen werken met een uiterst robuuste en betrouwbare dataset waaraan zowel onderwijs- als achtergrondgegevens zijn opgenomen. Tegelijkertijd missen we in deze dataset gegevens die te pas zouden zijn gekomen bij een nadere duiding van de gevonden resultaten. We kunnen bepaalde patronen signaleren maar de vraag waardoor deze worden veroorzaakt, kunnen we slechts beperkt beantwoorden. Zo kunnen we aangeven dat leerlingen met

oudere broers of zussen die de havo hebben gedaan vaker een diploma binnen twee jaar halen dan leerlingen die geen ouder broers of zussen hebben die de havo hebben gedaan. Wat hiervan exact de reden is, kunnen we echter niet bepalen. Het is denkbaar dat gezinnen van elkaar verschillen in de mate waarin belang wordt gehecht aan het afronden van een hogere opleiding. In dat geval zouden leerlingen waarbij broers of zussen de weg hebben bereid een voordeel kunnen hebben. Zij zullen eerder door hun ouders worden gestimuleerd om het huiswerk te maken, kunnen vermoedelijk makkelijker terugvallen op gezinsleden als er vragen zijn over de behandelde stof en worden eerder gepusht om door te zetten als er tegenslagen zijn. Dit kan zover gaan dat deze ouders eerder bereid zijn om (dure) huiswerkbegeleiding of examentraining in te kopen om te zorgen dat de havo-opleiding tot een goed einde wordt gebracht. Deze redenen zijn uiteraard niet terug te vinden in de centraal geregistreerde onderwijsgegevens. Het verdient aanbeveling hier via kwalitatief onderzoek beter zicht op te krijgen.

Referenties

Bovens, M. (2012). Opleiding als scheidslijn. Van oude en nieuwe maatschappelijke breukvlakken (oratie). Rotterdam: Erasmus universiteit.

Denessen, E. (2017). Verantwoord omgaan met verschillen: sociale-culturele achtergronden en differentiatie in het onderwijs (oratie). Leiden: Universiteit Leiden

Elchardus, M. (2012). Onderwijs als (nieuwe) sociale scheidslijn. In: B. Völker en M. Elchardus, De sociale klasse voorbij. Over nieuwe scheidslijnen in de samenleving (p. 35-84). Essaybundel. Den Haag: ministeries BZK, OCW, SZW en het SCP en RMO.

Elffers, L. (2022). Onderwijs maakt het verschil. Kansengelijkheid in het Nederlandse onderwijs. Amsterdam: Universiteit van Amsterdam.

Inspectie van het Onderwijs (2018). De staat van het onderwijs 2016-2017. Utrecht: Inspectie van het onderwijs.

Inspectie van het Onderwijs (2019). De staat van het onderwijs 2017-2018. Utrecht: Inspectie van het onderwijs.

SCP (2021). Samen of gescheiden naar school. De betekenis van sociale scheiding en ontmoeting in het voortgezet onderwijs. Den Haag: SCP.

Terwel, J. (2016). Stapelen is prima lapmiddel. TROUW Dagblad, 18-18.

Werfhorst, H. van de (2011). Selectie en differentiatie in het Nederlandse onderwijsbestel. Gelijkheid, burgerschap en onderwijsexpansie in vergelijkend perspectief. In: *Pedagogische Studiën*, jg. 88, p. 283-297.

Bijlagen

Bijlage 1. Aantal vmbo-t gediplomeerden en doorstroom naar de havo.

	vmbo-t gediplomeerden	doorstroom naar havo	percentage stapelaars
2011	36733	6106	16,6%
2012	39868	5859	14,7%
2013	41820	6346	15,2%
2014	43612	7176	16,5%
2015	44745	7597	17,0%
2016	44908	7818	17,4%
2017	42973	6989	16,3%

Bijlage 2a. Logistische regressie model voor impact van het kunnen volgen van de havo aan de zelfde school en vestiging en het hebben van een broer/zus die havo/vwo gedaan heeft op de zelfde vestiging op de doorstroom van afgestudeerde vmbo-t leerlingen naar de havo

Covariate	Odds ratio	95% confidence interval	P value
Broer/zus op havo/vwo gezeten (ref=nee)	1,41	1,37 - 1,45	0,0001
Havo aan zelfde school en vestiging (ref = nee)	1,20	1,17 - 1,23	0,0001
Geslacht (ref=vrouw)	1,07	1,04-1,10	0,0001
Leeftijd	0,57	0,56-0,59	0,0001
Code_stedelijkheid	0,92	0,91-0,94	0,0001
SES WOA	1,23	1,16-1,31	0,0001
Advies voortgezet onderwijs	1,01	1,01 – 1,02	0,0001
Reistijd (ref > 20 min fietsafstand)	1,17	1,13 – 1,22	0,0001
Interactie-effecten(?)			

bijlage 2b. Logistische regressie model voor impact van het kunnen volgen van de havo aan de zelfde school en vestiging en het hebben van een broer/zus die havo/vwo gedaan heeft op de zelfde vestiging op de waarschijnlijkheid van havo afronding 2 jaar na instroom.

Covariate	Odds ratio	95% confidence interval	P value
Broer/zus op havo/vwo gezeten (ref = nee)	1,24	1,17 - 1,31	0,0001
Havo aan zelfde school en vestiging (ref = nee)	1,04	0,98 - 1,01	0,0001
Geslacht (ref = vrouw)	1,24	1,18-1,31	0,0001
Leeftijd	0,71	0,67-0,75	0,0001
Code_stedelijkheid	1,00	0,98-1,02	0,0001
SES WOA	1,56	1,38 – 1,75	0,0001
Advies voortgezet onderwijs	0,99	0,99-1,00	0,0001
Reistijd (ref > 20 min fietsafstand)	0,98	0,91-1,05	0,0001

Bijlage 3a. Logistische regressie model voor impact van het kunnen volgen van de havo aan de zelfde school en vestiging en het hebben van een broer/zus die vmbo gedaan heeft op de zelfde vestiging op de doorstroom van afgestudeerde vmbo-t leerlingen naar de havo

Covariate	Odds ratio	95% confidence interval	P value
Broer/zus op vmbo gezeten (ref = nee)	0,79	0,77 – 0,82	0,0001
vmbo aan zelfde school en vestiging (ref = nee)	1,20	1,17 – 1,24	0,0001
Geslacht (ref = vrouw)	1,06	1,03 – 1,09	0,0001
Leeftijd	0,56	0,55 - 0,58	0,0001
Stedelijkheid	0,93	0,92 – 0,94	0,0001
SES WOA	1,28	1,20 – 1,36	0,0001
Advies voortgezet onderwijs	1,01	1,01 – 1,02	0,0001
Reistijd (ref = > 20 min fietsafstand)	1,17	1,13 – 1,22	0,0001

Bijlage 3b. logistische regressie model voor impact van het kunnen volgen van de havo aan de zelfde school en vestiging en het hebben van een broer/zus die vmbo gedaan heeft op de zelfde vestiging op de waarschijnlijkheid dat de havo twee jaar na instroom is afgerond.

Covariate	Odds ratio	95% confidence interval	P value
Broer/zus op vmbo gezeten (ref = nee)	1,00	0,94 – 1,06	0,0001
vmbo aan zelfde school en vestiging (ref = nee)	1,04	0,98 – 1,09	0,0001
Geslacht (ref = vrouw)	1,23	1,17 – 1,30	0,0001
Leeftijd	0,70	0,67 – 0,74	0,0001
Stedelijkheid	1,00	0,98 – 1,02	0,0001
SES WOA	1,61	1,43 – 1,81	0,0001
Advies voortgezet onderwijs	0,99	0,99 – 1,00	0,0001
Reistijd (ref = > 20 min fietsafstand)	0,98	0,91 – 1,06	0,0001